

Описово наведені дані про старожитності у «Сказаннях про населені місця Київської губернії» (1864 р.), зібрані Л. Похилевичем. Від Катеринополя на Звенигородщині, поруч Нерубайки, Підвисочанського лісу, Купенкової, Табанівки на Уманщині, до р. Кодими на Подільщині проходив стародавній Змієвий вал. Йдеться про випадкову знахідку в с. Осоті Чигиринського повіту поховання слов'янського князя, за ремонту греблі селянами поміщика І. Фундукля. Неподалік, у с. Кримках залишилися сліди землянок. За переказами, тут колись жили кримські татари. Біля Оситняжки, з одного боку, знаходився курган («Городок»), оточений валом з виходом, з іншого – «городок» (замковище, фортеця), оточений двома високими валами з трьома заваленими виходами та підземними ходами, які завалилися. Місцевість Златополя, заснованого на початку XIX ст., мала насправді більш ранню історію (навколишні стародавні могили, давно винищені ліси, родючість полів, перекази про татарські набіги). Скільським періодом датувалися поховання на полях Турії. У розкопаній могилі виготовляли селітру й порох у часи Коліївщини. Могили також знаходилися поблизу Підвисокого, Ставидла, Шпакової, Красноселиці, Баландиної, Рейментарівки [17; 288, 539, 548–549, 553–556]. Згадані Л. Похилевичем поселення тодішньої південної Київської губ. сьогодні переважно входять до Олександрівського, Новомиргородського, Новоархангельського, Голованівського р-нів Кіровоградщини.

За перші 100 років, від початку археологічного вивчення території, котра сьогодні входить до Кіровоградської обл., вийшли ряд публікацій, які засвідчили інтерес науковців, краєзнавців до місцевих старожитностей Буго-Дніпровського межиріччя. Серед авторів – представники Чигиринщини, регіональних адміністративних центрів, столиці імперії: Міллер, Гільденштедт, Грабовський, Терещенко, Мурзакевич, Похилевич навели дані про організовані розкопки, стихійне виявлення речей, описали місце, назви, походження, стан курганів, городищ, валів, народні перекази про них.

1. Беркович М.Е. Археологические памятники Кировоградской области: В помощь учителю. – Кировоград, 1955; Бокій Н.М., Брайченко О.Д., Куценко Л.В. До джерел історії краю: Навч. пос. – Кировоград, 1994; Тупчієнко М.П. Археологічне минуле Кировограда та його околиць // Кизименко П. Пам'ять степів: Історичні нариси з минулого Кировоградщини. – Кировоград, 2003; Тупчієнко М.П. Археологія – дослідження і дослідники // Кировоградщина. Історія. Традиції. Сучасність. – Кировоград, 2008.
2. Ястребов В. Опыт топографического обозрения древностей Херсонской губернии // Записки Императорского Одесского Общества Истории и Древностей (далі – ЗООИД). – 1894. – Т. XVII.
3. Придик Е.М. Мельгуновский клад 1763 года. С 5 таблицами и 14 рисунками. Материалы по археологии России, издаваемые Императорскою археологическою комиссиею. – СПб., 1911.
4. Тункина И.В. Сокровища Литого кургана и академик Г. Ф. Миллер // Вестник Древней истории. – 2006. – № 3.
5. Гільденштедт Й.-А. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упор. А. Пивовар. – К., 2005.
6. Мурзакевич И. Григорий Иванович Соколов // ЗООИД. – 1853. – Т. III.
7. Соколов Г. Историческая и статистическая записка о военном городе Елисаветграде // ЗООИД. – 1848. – Т. II, Отд. 1.
8. Передмова // Гільденштедт Й.-А. Подорож...
9. Фундуклей И. Обзорение могил, валов и городищ Киевской губернии. – К., 1848.
10. Бокій Н.М., Брайченко О.Д., Куценко Л.В. До джерел історії з найдавніших часів до кінця XVIII ст.: Навч.

пос. – Кировоград, 1994.

11. Пінчук Ю.А. Грабовський // Енциклопедія історії України. – К., 2005. – Т. 2; Енциклопедія українознавства. Словникова частина. – Львів, 1993. – Т. 2.
12. Антонович В. Змієви валы в пределах Киевской земли / Киевская старина. – 1884. – Т. VIII.
13. Grabowski M. Ukraina dawna i terazniejsza. – Т. 1: O zabytkach najglebszej Starozytnosci. – К., 1850.
14. Письма П.А. Кулиша к М.В. Юзефовичу (1843–1861 гг.) // Киевская Старина. – 1899. – Т. LXIV.
15. Терещенко А.В. Очерки Новороссійскаго края. III. Насыпи могильные в Южной России, с указанием некоторых памятников в других местах // Журнал Министерства народного просвещения. – СПб., 1853. – Ч. LXXIX; див. також: Терещенко А. Нариси Новороссійського краю (уривки) // Єлисавет. – 1993. – 25 лютого.
16. Мурзакевич И. Древности открыты в Херсонской губернии // ЗООИД. – 1853. – Т. III.
17. Сказания о населенных местах Киевской губернии или Статистические, исторические и церковные заметки о всех деревнях, сёлах, местечках и городах, в пределах губернии находящихся / Собр. Л. Похилевич. – Біла Церква, 2007.

Shevchenko S.I. State of studying the Bug-Dnieper watershed archaeological sites in publications at the 1764th–1864th y. 250 years ago by the G. Miller article has been founded the publications about archaeological sights in the Central Ukraine. The basic maintenance of the J. Hildenshteda I. Fundukliya, M. Grabowski, J. Murzakevycha, L. Pohilevich and other's works is illuminated in the article. These works came into the world in the first century after excavations of the Poured burial mound, and devoted to the antiquities of the territory that is today included to the Kirovograd area.

Key words: article, publication, archaeological sites, burial mounds

О. В. Отземко

МЕМУАРНІ ДЖЕРЕЛА В РОСІЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

У статті простежено еволюцію поглядів російських істориків XIX – початку XX ст. на склад, сутність та місце мемуарів у класифікації джерел. Показано значущість наукового доробку зазначеного періоду для дослідження мемуарних джерел у майбутньому.
Ключові слова: мемуари, спогади, історичні джерела, історіографія

Помітною сучасною тенденцією є підвищений інтерес громадськості й наукових кіл до джерел особового походження, в тому числі мемуарів. Це пов'язано із формуванням нової парадигми історії України, введенням до наукового обігу значної кількості мемуарних джерел, недоступних раніше, появою нових напрямів досліджень, скажімо історії повсякденності, для вивчення якої провідними є спогади та щоденники. Підґрунтям сучасного українського джерелознавства є доробок істориків двох попередніх століть. Це сто сується і джерел особового походження. Саме тому вивчення історіографічних проблем мемуаристики, зокрема російської, є актуальним.

Російські історики К. Бестужев-Рюмін, В. Іконніков [1; 2], радянські науковці Л. Пушкар'єв, О. Пронштейн, Е. Чумаченко, А.Тартаковський [3–8], сучасні українські дослідниці І.Войцехівська, У. Єловських, Н. Любовець [9–11] торкалися проблем історіографії мемуарних джерел у своїх працях. Проте, російська історіографія мемуаристики не була об'єктом спеціального дослідження. Метою цієї розвідки є аналіз вивчення мемуарних джерел у російській історичній науці XIX – початку XX ст.

Вивчення мемуарної літератури, формування уявлення щодо неї як про певну категорію історичних джерел відбувалося, з одного боку, паралельно з еволюцією мемуарної творчості, з іншого – разом із розвитком практичного й теоретичного джерелознавства.

З XVIII ст. у Росії починала формуватися мемуарна традиція [7, 12–13; 12, 319–321]. У творах російських істориків цього періоду В. Татищева, М. Щербатова, І. Болтіна вже наявна характеристика джерел з історії країни, проте, категорія мемуарних джерел відсутня. Це зрозуміло, оскільки наукові інтереси істориків XVIII ст. були спрямовані на давню та середньовічну історію, для вивчення якої основними джерелами були літописи й акти [4, 66–186].

Початок вивчення мемуарів, усвідомлення їхнього значення як джерела припадає на першу половину XIX ст., коли з'являється перші публікації російських мемуарів і починається вивчення XVIII ст. як нового періоду в історії країни. Водночас в історичній літературі піднімалися питання поділу джерел за тією чи іншою ознакою [3, 135; 8, 100–101]. У XIX – на початку XX ст. виділилися два напрями вивчення мемуарних джерел: відгуки на окремі мемуари та огляди публікацій мемуарів; опрацювання теоретичних проблем джерелознавства, зокрема класифікації історичних джерел, визначення в їхньому складі місця мемуарних творів.

Перший напрям презентований, здебільшого, передмовама та післямовама до публікацій спогадів, незначною кількістю статей з окремих мемуарних пам'яток, що мали характер біографічних довідок із відомостями археографічного характеру. Їхні автори – вчені та видавці історичних журналів – цікавилися передусім особистістю мемуариста, його світоглядом, літературними смаками [7, 6]. На цьому етапі авторами відгуків на мемуарні видання були відомі російські історики К. Бестужев-Рюмін, М. Семевський, М. Чечулін та ін. [8, 116].

Перші спроби огляду мемуарної літератури належать також літературознавцям і бібліографам середини XIX ст. [1, 52]. З-поміж них, помітною є розвідка історика російської літератури П. Пекарського. Намагаючись простежити розвиток руської літературної мови у XVIII ст., через «характер життя и образования», він звернувся до російської мемуаристики [13, 53–54]. Для нас важливим є те, що автор розумів значущість мемуарів, які, «при обработке их, в связи с предыдущими и последующими фактами, могут со временем пригодиться историку» [13, 54]. Головною їхньою ознакою П. Пекарський називав прагнення авторів залишити пам'ять про події, які були з якихось причин важливі для них, а не через претензію бути відомою особою. Цей висновок є актуальним і для сучасних джерелознавців [8, 83]. Він наголосив і на необхідності ретельного вивчення особистості автора, його біографії, характеру, способу мислення [13, 55].

З іншого боку, твір П. Пекарського, який стверджує, що автор мемуарів «передает нам голую истину, а слова его принимают какой-то особенный, правдивый характер» [13, 59], віддзеркалює некритичне, ідеалізоване ставлення російської громадськості першої половини XIX ст. до мемуарної літератури як джерела з історії попереднього століття. А. Гартаковський називає цей період «доісторіографічною» стадією історичних інтересів до XVIII ст., що виявилися передусім у суспільно-політичній і літературній журнальній періодиці ненаукового характеру. Мемуарні твори розглядалися як різновид «словесності», тому підлягали не стільки історико-критичному, скільки літературному осмисленню. Це пояснюється і станом історичних знань першої половини XIX ст.: тривав процес збирання історичних джерел, формування джерельної бази історичної науки, методи історичної критики лише починали розроблятися, не вистачало систематизованих знань про групи джерел, що відображали новий період руської історії [4, 65; 8, 100–105].

Разом із тим, у 1830–50-х рр. працями М. Каченовського, М. Погодіна, М. Качалова, М. Надеждіна та ін. на науковому рівні окреслені теоретичні проблеми джерелознавства, зокрема питання класифікації історичних джерел. Так, М. Надеждін одним із перших виділив у складі історичних джерел «приватні свідoctва». Хоча їх точного визначення він не дав, зазначивши, що це розповіді про події тих, хто сам брав у них участь або спостерігав за ними [4, 291–293]. Водночас він наголосив на великому значенні приватних свідoctв, поряд із публічними, офіційними. Особливого значення вони набувають для вивчення «смысла и духа» епохи [14, 146].

Дослідник відзначив також безпосередній зв'язок оповідача з тим, що відбувається, а це, на думку М. Надеждіна, є підставою для довіри авторові. Важливе значення мають «личные отношения свидетелствующим», які можуть бути пристрасними, упередженими або «самый нерепудежденный, самый безпристарстный свидетель вовлекается в невольное заблуждение или недостаточностью сведений или минутным увлечением». Тому треба брати до уваги все, що стосується особистості автора – «степень образования, общественное положение, сгиб ума, точку зрения, личное отношение к описываемым событиям, одним словом, все обстоятельство, которые могли влиять на свидетельствующего, по которым можно заключить, знал ли он истину и, если знал, мог ли и хотел ли высказать всю ее искренно» [14, 146]. Отже, попри нечітку визначення категорії приватних свідoctв, М. Надеждін досить конкретно окреслив завдання їхньої історичної критики.

М. Устрялов у складі писемних джерел виділяв, за ступенем важливості для науки, «сказания современников», «акты государственные», «произведения наук и изящной словесности» [15, 4]. На перше місце він ставив «сказания современников, суть известия тех людей, кои частью сами видели описываемые события, частью узнавали их от других лиц самовидцев, и передавали потомству сведения о виденном и слышанном в летописях, дневниках, записках, письмах и проч.» [15, 5]. Поєднання в одній групі джерел щоденників, записок і літописів відображає характерну для першої половини XIX ст. тенденцію уподібнення мемуарів літописним творам. У XVIII ст. серед росіян стало широко розповсюдженим повсякденне читання пам'яток давньоруської писемності. Навички та прийоми літописання помітно вплинули на становлення мемуаристики, що сприймалася як продовження літописної традиції. Літописні та житійні засоби оповідання в російській мемуаристиці виявлялися аж до 1830-х рр., що вплинуло на її інтерпретацію в історичній думці [8, 53–55].

Отже, в науковій історичній літературі першої половини XIX ст. визнавалася значущість мемуарних творів для вивчення історії, проте, було відсутнє їхнє чітке визначення як термінологічне, так і змістовне. Автори послуговувалися нечіткими термінами – «частные свидетельства», «сказания современников», що пояснювалося «живучістю» назв, які закріпилися за мемуарними творами на початковому етапі їхнього існування («історія», «описання», «повість», «життя»), а також недостатнім опрацюванням цього питання, як і проблеми класифікації джерел загалом [3, 138; 16, 168].

Історіографія середини XIX ст. залишила поза увагою питання класифікації історичних джерел. Історики спеціально цим не займалися, лише дехто побіжно висловлював свої міркування [3, 144]. Це позначилося й на науковому інтересі до мемуарних джерел, хоча обсяг їхніх публікацій збільшувався. На новому рівні ці питання почали розглядатися з останньої третини XIX ст.:

з'явилися праці І. Дройзена, Ш. Ланглуа, Ш. Сеньобоса, Е. Бернгейма з проблем методології історії, а в Росії на межі XIX–XX ст. як наукова дисципліна формувалася джерелознавство.

К. Бестужев-Рюмін у розлогіму вступі до «Русской истории» докладно охарактеризував окремі категорії джерел [3, 145; 5, 84–90]. На відміну від авторів першої половини XIX ст., він чітко відрізняв записки (memoirs) і листи від літописів. Водночас характеристика К. Бестужевим-Рюмінім їхніх особливостей як джерела мала спільні моменти з характеристиками попередників: «Записки преимущественно излагают события, в которых автор принимал участие или которые известны ему от очевидцев; различие их от отдельных сказаний прежнего времени составляет то, что в них лицо автора выступает на первый план со своими сочувствиями и нерасположениями, со своими целями и видами». Цінність їх зростає через те, що вони містять «многое, не нашедшее себе места ни в официальных актах, ни в официальных записках о происшествиях» [1, 51].

Відзначаючи незамінність записок, історик водночас звертав увагу на їхні недоліки: упередженість щодо тієї чи іншої особи, належність до тієї чи іншої партії, брехливість, іноді навіть без явної та зрозумілої мети. З огляду на це, К. Бестужев-Рюмін наголошував на ретельному вивченні особи автора, визначенні ступеня довіри до нього [1, 51–52]. Його заслугою є також ґрунтовна характеристика комплексу мемуарних джерел з історії Росії. Як і М. Устрялов, він починав аналіз із твору А. Курбського, доводячи огляд до середини XIX ст. [1, 52–76; 3, 145; 15, 14].

Відзначилися в історіографії мемуаристики й учні К. Бестужева-Рюміна. Так, М. Чечулін у 1890-х рр. викладав спецкурс «Русские мемуары XVIII в.», запропонувавши власне бачення місця та значення мемуарів як історичного джерела, зазначивши, що метою дослідження останніх є не тільки знання минулих подій, а й розуміння історичного процесу, поступу та ходи історії [9, 76]. С. Платонов включив мемуари до джерел історико-літературного характеру, разом із повістями, «життями» та оповідями іноземців, чітко відділивши їх від літописів [3, 148]. На відміну від К. Бестужева-Рюміна, твори А. Кубського та І. Пересветова він відніс до публіцистичних, А. Паліцина, В. Тимофеева – до історичних повістей. Мемуарні джерела С. Платонов характеризував для історії XVIII–XIX ст. як «бесконечный ряд мемуаров русских деятелей, принимавших участие в правительственной деятельности и общественной жизни» [17, 52].

В. Ключевський, поряд із загальною класифікацією історичних джерел на залишки життя та діяльності людей (пам'ятки) й спостереження сучасників (традиція) [5, 117; 18, 406], виділив ще й групи джерел XVIII–XIX ст. – із соціально-економічної історії, законодавчі, мемуарні, записки іноземців, публіцистичні, художня література [6, 181–183]. Відзначаючи певну наступність мемуарної літератури щодо літописної традиції, він поставився до неї досить критично: «В XVII в. летописи замирают, сменяются мемуарами, записками современников, которые идут сплошной массой по всему XVIII в. Это обыкновенно записки людей, возвращавшихся в тесном кругу интересов, уменьшавшемся еще тем, что горизонт мысли и наблюдательность этих авторов мемуаров уже того круга жизни, в котором они общались. Отсутствие наблюдательности, житейского глазомера – характерная черта всех авторов русских записок XVIII в.» [18, 23].

Класифікацію джерел київського історика В. Іконнікова дослідники вважають нечіткою й еkleктичною

[3, 147; 5, 207]. Втім, у всіх варіантах автор виділяє «памятники, служащие выражением частной деятельности» або «частные произведения», у складі яких виокремлює літописи, мемуари, листи, біографії, житійну, художню літературу [2, 38–39]. До мемуарної літератури (memoires) В. Іконніков відносить пам'ятні записки, спогади, щоденники, нотатки, автобіографії. І. Войцехівська звертає увагу на зацікавлення історика причинами появи мемуаристики: першочергове значення тут мав культурологічний елемент, зокрема розвиток місцевих хронік у тих країнах, де міське та суспільне життя досягло раннього процвітання. Він також відзначав вагому роль мемуарів для історичного дослідження: вони не тільки знайомлять дослідника з побутом, інтересами, суспільним статусом окремої людини, а й дають цінний матеріал, який не можна віднайти в жодних творах, що базуються тільки на свідченнях і документах [9, 76].

З іншого боку, – писав В. Іконніков, – у мемуарах нерідко зустрічається свідоме викривлення фактів або ненавмисне порушення зв'язку, послаблення пам'яті, зміни в судженнях з плином часу та зміною обставин [5, 209]. Тому, під час аналізу мемуарної літератури, потрібно «всестороннее знакомство с личностью автора, т. е. степенью его образования, средою, в которой он действовал, политическими и религиозными его убеждениями и т. п. Необходимо также знать те обстоятельства, при которых сложился тот или другой рассказ или известие: на основании слухов, предания, личного наблюдения или письменного источника» [2, 60]. Ці прийоми джерельного аналізу мемуарної літератури походять від загальних методів історичної критики, викладених автором декількома сторінками раніше [2, 42]. Метою критичного аналізу мемуарів В. Іконніков вважав не тільки з'ясування фактичної правильності, а також «другой, едва ли не более важный вопрос, – определение характеров, побуждений, отношений» [2, 61]. Заслугою В. Іконнікова є ґрунтовний огляд мемуарних джерел до початку XX ст. [9, 76], а також характеристика, близьких до мемуарів, «по своему характеру и содержанию», листів, щоденників, автобіографій і біографій [2, 60–63].

Інший підхід до класифікації джерел запропонував на початку XX ст. О. Лаппо-Данілевський [3, 152–153; 5, 322–323]. Так, за ступенем близькості історика до пізнання історичного факту, він поділяв джерела на «остатки культуры» (відображають факт) та «исторические предания» (зображають факт). Історик відносив мемуари до переказів, що засновуються на особистому сприйнятті: «Они дают понятие о внутреннем мире человека, его побуждениях и мотивах, симпатиях и антипатиях, мнениях и доктринах, о его действиях и поступках, об интимной стороне жизни людей данного круга, их характерах, нравах и привычках; о событиях, иногда рассказываемых на основании собственных чувственных восприятий, а иногда сообщаемых и по чужим показаниям, рассказам или слухам; об оценках изображенных в них лиц и событий, и т. п.» Близькими до мемуарів він вважав автобіографії та листи [19, 604–605, 609].

Отже, російська історіографія XIX – початку XX ст. віддзеркалювала еволюцію розуміння сутності мемуарних джерел в термінологічній, змістовній, аналітичній площинах. Еволюція термінів, якими послуговувалися історики для позначення мемуарних творів, засвідчила поступове уточнення та поглиблення уявлень: від розмитого «частные свидетельства», «сказания современников» – до точнішого «мемуари». Цей процес відображав і зміну уявлень щодо мемуарних

джерел у класифікаційних схемах: у складі «сказаний современников», разом із літописами, в першій половині XIX ст. і виділення як окремої групи джерел у класифікаціях на межі XIX–XX ст.

Окремі дослідники зверталися до з'ясування причин появи мемуаристики. Майже всі зупинялися на головній ознаці мемуарних творів – авторське начало, суб'єктивність, виходячи з чого, намагалися окреслити основні прийоми критики мемуарів, а також відзначали їхню вагому роль як історичного джерела. Заслугою наукової історичної думки означеного періоду стали і ґрунтовні огляди мемуарних джерел в узагальнюючих працях з історії Росії, які, щоправда, відрізняються у визначенні хронологічних меж виникнення мемуаристики. Хотілося б також відзначити поступове розширення в історичній літературі XIX – початку XX ст. кола джерел особового походження, що включалися до схеми поділу джерел як близьких до мемуарів (листи, автобіографії). Зважаючи на ґрунтовність висловленого, можна стверджувати, що саме в джерелознавчій літературі цього періоду були закладені теоретичні засади вивчення мемуарних джерел, які розвинулися в майбутньому.

1. Бестужев-Рюмин К. Русская история: В 2 т. – СПб., 1872. – Т. 1.
2. Иконников В.С. Опыт русской историографии: В 2 т., 4 кн. – К., 1891. – Т. 1. – Кн. 1.
3. Пушкарёв Л.Н. Классификация русских письменных источников по отечественной истории. – М., 1975.
4. Пронштейн А.П. Источниковедение в России. Эпоха феодализма. – Ростов н/Д, 1989.
5. Пронштейн А.П. Источниковедение в России. Эпоха капитализма. – Ростов н/Д, 1991.
6. Чумаченко Э.Г. В. О. Ключевский – историк. – М., 1970.
7. Тартаковский А.Г. 1812 г. и русская мемуаристика. Опыт источниковедческого изучения. – М., 1980.
8. Тартаковский А.Г. Русская мемуаристика XVIII – первой половины XIX в. – М., 1991.
9. Войцехівська І.Н. З історіографії української мемуаристики // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. – К., 2001. – Вип. 54.
10. Єловських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – К., 2006. – № 13, Ч. 2.
11. Любовець Н.І. Вивчення мемуарів як історичного та біографічного джерела: до історіографії проблеми // Українська біографістика: Зб. наук. пр. – К., 2010. – Вип. 7.
12. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники российской истории: учеб. пос. / И. Данилевский и др. – М., 2004.
13. Пекарский П.П. Русские мемуары XVIII в. // Современник. – 1855. – Т. 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://volkomorov.com/articles/123>.
14. Надеждин Н.И. Об исторической истине и достоверности // Библиотека для чтения. – СПб., 1837. – Т. 20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua>
15. Устрялов Н.Г. Русская история: В 2 т. – Ч. 1: Древняя история. – СПб., 1845.
16. Чекунова А.Е. Видовые особенности и терминология письменных источников конца XVII – первой четверти XVIII вв. // Отечественная история. – 2000. – № 4.
17. Платонов С.Ф. Полный курс лекций по русской истории. – СПб., 1997.
18. Ключевский В.О. Сочинения: В 9 т. – Т. VII: Специальные курсы (продолжение). – М., 1989.
19. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории. – М., 2006.

Otzenko O.V. Memoir sources in Russian historiography (the XIX – beginning of the XX c.). The process of the Russian historians'

evolution in studying the memoir sources at the XIX – beginning of XX c. is examined in the article. The importance of their works for the memoirs researching in future is demonstrated.

Key words: memoirs, reminiscences, historical sources, historiography

С. В. Тарасов

ПЕРІОД РУЇНИ У ВИСВІТЛЕНІ СЕРГІЯ СОЛОВЙОВА

Період Руїни є важливим рубежем в історії українського народу. Проаналізовано дослідження причин і суті цього явища російським істориком С. Соловйовим, який називав його «малоросійською смутою».

Ключові слова: Руїна, «малоросійська смута», українське питання, російська історіографія, С. Соловйов

Важко знайти більш тривожний час в історії України, ніж так званий період Руїни. Це була епоха громадянських воєн і зовнішніх вторгнень, час, коли особисті амбіції претендентів на гетьманування часто брали гору над загальнонаціональними інтересами. Ця епоха багато в чому зумовила майбутню долю України. Чимало російських істориків у своїх роботах розглядали українську історію епохи Руїни. Однак лише троє з них дали докладний і зв'язний опис періоду на всьому, або майже всьому його протязі – С. Соловйов, В. Ейнгорн і Д. Іловайський. Дослідження кожного з названих істориків становлять історіографічний інтерес, і в першу чергу С. Соловйова. Слід особливо підкреслити, що його загальні концепції мали вплив на російську історичну науку, коли вона займалася дослідженням історії України. Історик намагався до студій з історії України залучати найбільш достовірні джерела. Такими, на його думку, були матеріали, що знаходилися у російських державних архівах. Заслугою С. Соловйова безумовно є те, що ним уперше були введені у науковий обіг багато невідомих раніше архівних матеріалів. Сам він вважав, що його книга має значення, як первісна розробка архівних документів [1, 331]. Книга С. Соловйова ґрунтується на дослідженні широкого кола історичних джерел (в першу чергу, матеріалів російських державних архівів) і містить багатий фактичний матеріал.

С. Соловйов першим розглянув ряд важливих історичних явищ, зокрема взаємовідносини Московської держави і України. В 11, 12, 13 та 14 томах його книги, з різною мірою докладності розповідається про події «малоросійської смути», але в 12 томі події української історії займають центральне місце. На жаль, у різних томах «Истории России» тема Руїни розкрита з різною мірою докладності. Значна кількість документів процитована автором без відповідного коментарю. Як зазначив сучасний німецький вчений Т. Бон, недолік наукового підходу С. Соловйова полягав у тому, що він вирішив надати слово передусім самим джерелам, всупереч їх аналізу [2, 123]. Узагальнюючий синтез проводився істориком скупо. Однак, при цьому, слід зазначити, що С. Соловйов вже на початку роботи над 11-м томом (де починається розповідь про Руїну) мав ясну концепцію «смути» в Україні, яка у загальних рисах не змінилася і під час праці над 14-м томом (де розповідь про Руїну завершується).

Як зазначалося вище, С. Соловйов значне місце у своїй головній праці відводив подіям «Руїни». Втім, він, як завжди, викладав переважно конкретний матеріал і лише зрідка давав оцінки, що мали загальний характер. Свої міркування про причини і суть «смути в Малоросії» він розмістив вже після опису Андрусівського миру. Вони носять характер пояснення, чому це перемир'я не змогло припинити війну на землях України.